

מסורות הכשרות של בעלי חיים טהורים בקרב קהילות ישראל במרוצת הדורות זהר עמר

במאמר זה נבקש לסקור בקצרה כמה מהתמורות שחלו בדרך העברת מסורת כשרותם של בעלי החיים הטהורים בקהילות ישראל לאור ספרות ההלכה לדורותיה. מדובר בכמה מתוצאות מחקר רב-תחומי שנערך בשנים האחרונות: הלכתי, היסטורי, חברתי ותרבותי. המחקר בחן בין השאר את זיהוי בעלי החיים הנזכרים במקורות ישראל, אסכולות פרשניות, אסכולות פסיקה ודרכי השפעתן, העברתן של מסורות בין קהילות ישראל או התנוונותן של המסורות והשתכחותן ועוד.¹

זיהוי בעלי החיים הטהורים שבתורה

התורה התירה לאכול בעלי חיים רבים שהוגדרו טהורים, מקצתם על פי סימני טהרה ואחרים על פי שמותיהם, ואסרה את הטמאים. עם בעלי חיים אלה נמנו יונקים, דגים, עופות ומיני חגבים, ואפשר למנות עמם בעלי חיים מבויתים וחיות בר (ויקרא יא; דברים יד). דרכה של התורה למנות את המיעוט, ולפיכך לבד מכ"ד העופות הטמאים הותרו "אין מספר עופות".² זאת ועוד, המונח "למינו-למינה" מעיד שאין מדובר במינים ספציפיים אלא לעתים בקבוצות של בעלי חיים הדומים זה לזה בצורתם או בהתנהגותם.³ יוצא אפוא שמצאי בעלי החיים הכשרים שעמד לרשות אבותינו היה עשיר ומגוון. מציאות זו הייתה נכונה כאשר היה ברור לכולם זיהוי מיני הבהמות, החיות ומיני 'שרץ העוף' שהתירה התורה, או כאשר זיהויים של מיני העופות הטמאים היה נהיר. במהלך הדורות נשתכחה מסורת הזיהוי של רוב המינים, וזיהויים של רבים מוטל בספק, ולפיכך סל הבשר של הדורות האחרונים מצומצם הרבה מזה של הראשונים.

איבוד זיהוי שמות בעלי החיים הנזכרים במקרא⁴ וקצב שימור מסורת כשרותם (שני תהליכים שונים) היו תהליכים ממושכים והדרגתיים. למשל, כבר בימי הביניים קובע אבן עזרא שבין שבע החיות הטהורות שהתורה הזכירה יש בימיו זיהוי ידוע רק לאיל ולצבי, והשאר צריכים קבלה.⁵

¹ חלק ניכר מפרטות מחקרנו פורסם בשני הספרים: ז' עמר, מסורת העוף, תל אביב תשמ"ד; הארבה במסורת ישראל, רמת גן תשס"ד.

² בבלי, חולין סג, ע"ב.

³ רמב"ם, הלכות מאכלות אסורות א, ח. וראו מחקרים של מ' כסלו, "עקרונות המיון לקבוצות של בעלי-חיים בתורה והדגמתם בשמונה השרצים", חלמיש, 7 (תשמ"ט), עמ' 27-40; הנ"ל, "בחינת הזיהויים של עשרת מיני מעלי-הגרה הטהורים על-פי הטקסונומיה", סיני, קכה (תש"ס), עמ' ריו-רכה; ז' עמר, "זיהוי מיני שרץ העוף - בראי המסורת והמדע", בד"ד 11 (תש"ס), עמ' 5-22. כמובן מדובר בקביעה כוללנית שלא תמיד עומדת במבחן המציאות, כמו ברשימת העופות הטמאים.

⁴ ז' עמר, ר' בוכניק וג' בר-עוז, "זיהוי החיות הטהורות שבמקרא לאור מחקר הארכאולוגיה", קתדרה, 132 (תשס"ט), עמ' 33-54.

אמנם כמה מסימני בעלי החיים הכשרים והטמאים ושמותיהם הובאו במפורש בתורה, אולם מה שהיה ברור לבני ישראל בקבלת התורה לא היה נהיר לגמרי בדורות מאוחרים. אדרבה: גם כאשר ניתנה התורה היה צורך לזהות בוודאות את בעלי-החיים הנזכרים, שכן לא הכול הכירו אותם ולא הבחינו בין שמותיהם. חז"ל דייקו מלשון המקרא "זאת החיה אשר תאכלו" (ויקרא יא, ב) ודרשו שמשה רבנו קיבל את המסורת מאת הקב"ה בצורה מוחשית: "מלמד שתפס הקב"ה מכל מין ומין והראה לו למשה ואמר לו זאת אכול וזאת לא תיכול".⁵ ועוד נאמר: "תנא דבי רבי ישמעאל: שלשה דברים היו קשין לו למשה, עד שהראהו לו הקב"ה באצבעו, ואלו הן: מנורה וראש חדש ושרצים... ויש אומרים אף הלכות שחיטה".⁷ ומשה אף הוא העביר את המסורת באותו האופן לבני ישראל:

זאת החיה אשר תאכלו: מלמד שהיה משה אוחז החיה ומראה להם לישראל ואומר להם זו תאכלו וזו לא תאכלו, את זה תאכלו מכל אשר במים זה תאכלו וזה לא תאכלו, את אלה תשקצו מן העוף את אלה תשקצו ואת אלה לא תשקצו, זה לכם הטמא זה טמא וזה לא טמא.⁸

הקושי בזיהוי שמות בעלי החיים בתקופות מאוחרות נבע משלוש סיבות עיקריות:

א. העדר "מסורת זיהוי" רציפה ואמינה בשל המאורעות שפקדו את עם ישראל: עקירתו מאדמתו, פיזורו בארצות הגלות והזמן הממושך שחלף מן התקופות הקדומות ועד לימינו. כל אלה היו מן הגורמים העיקריים לניתוקן והפסקתן של שלשלות מסורת רבות.

ב. חלק מעם ישראל הגיע לאזורים שבהם בעלי חיים מסוימים שהיו נפוצים בארצות המקרא (אזור הסהר הפורה) לא היו מצויים בהם או שאכילתם לא הייתה מקובלת מסיבות תרבותיות.

ג. לא ניתן לסמוך על זיהוי בעלי החיים רק על-פי שמותיהם, שכן כינוים משתנה ממקום למקום.

מסורת בקבלה

כדי להעניק תוקף הלכתי מחייב לזיהוי המוצע יש צורך בתנאי נוסף המכונה "מסורת". אין מדובר בעניין פולקלוריסטי שולי אלא בעיקרון הלכתי חשוב. כאשר אנו מדברים על "מסורת" אנו זקוקים לשני תנאים הכרחיים לפחות: אחד הוא מקור קדום, אמין ומוסמך של המסורת, ושני כוח משמר שיודע לשמר מסורת. לא תמיד שני התנאים הללו חברו יחדיו, ולכן לפעמים מסורות שונות (חשובות ככל שתהיינה) חדלו להתקיים בקהילות שונות, מסיבות שונות.

התורה הזכירה רק את סימני הטהרה של היונקים ולא את סימני הטהרה של העופות, לכן חז"ל הם שקבעו את סימני הטהרה של העופות,⁹ ולכן הדרישה לקריטריון המסורת נזכרת בבירור רק

⁵ אבן עזרא, דברים יד, ה.

⁶ בבלי, חולין מב, ע"א. וכן בכל מקום בתורה שנאמר 'זה', 'הזה' וכדומה, דרשו חז"ל שמדובר בראייה ממשית. למשל בעניין קידוש החודש (שמות יב, ב) ובעניין מעשה המנורה (במדבר ח, ד), ראו בהערה הבאה.

⁷ בבלי, מנחות כט, ע"ב.

⁸ ספרא שמיני, ב.

בסוגיית כשרות העוף, שאת הגדרתו מביא הרמב"ם: "ועוף טהור נאכל במסורת, והוא שיהיה דבר פשוט באותו מקום שזה עוף טהור".¹⁰ מסורת שהיא קבילה מבחינה הלכתית ניתן לקבל רק מאנשים מהימנים בעלי מסורת, כלומר אנשים יראי שמים שבידם מסורת חיה ופעילה על פי הכלל התלמודי "נאמן צייד לומר עוף זה טהור מסר לי רבי".¹¹ מעיקר הדין ניתן לקבל מסורת מכל אדם שמוחזק ככשר, כפי דברי רש"י (שם, ד"ה במסורת): "אם זכור הוא באדם כשר שאכלו או שמסר לו רבו או צייד חכם שהוא טהור".¹² בדורות המאוחרים סמכו בעיקר על רבנים, תלמידי חכמים ושוחטים שהייתה בידיהם מסורת שעברה אליהם איש מפי איש מדורי דורות וקיימה הלכה למעשה. מדובר במידע אותנטי, מדויק ומהימן, שכן מעצם טבעה מסורת הלכתית שבקבלה אינה יכולה להסתפק בהשערות בלבד, אלא בזהו ודאי עם רציפות מסורת ברורה ומהימנה שהתקיימה ללא כל שינוי מאות שנים. אמינותה של המסורת היא מוחלטת, שכן היהודים בכל התפוצות נודעו בהקפדתם באכילת מזון כשר, ודווקא חומרה יתרה זו היא שהביאה לעתים לאבדן תוקפה של מסורת שאינה פעילה.

הסיבות לאיבוד מסורת

איבוד מסורת הוא תוצאה של סיבות רבות ושילוב של נסיבות כגון איבוד קשר עם מרכז תורני עתיק ונסיבות תרבותיות וגיאוגרפיות. תופעה שחזרת על עצמה היא כיצד היעדר מסורת מתפרש כמסורת של איסור. הדבר מתבטא דרך קבע במטבעות לשון של אנשי הלכה הפוסקים: 'מעולם לא שמענו, ביטוי המבטא את תחום ידיעותיהם ולא דווקא את המציאות הכוללת. להלן נביא כמה דוגמאות. הרב יחיאל אפשטיין (תקנ"ה-תרס"ה, 1835-1905) כתב: "ועכשיו אנו נוהגין שלא לאכול שום חגב אפילו בכל הסימנים ואפילו ידוע ששמו חגב. ומימינו לא שמענו שיהא מקום שאוכלין בו חגבים".¹³ מיותר לציין שבקהילות ישראל בתימן ובצפון אפריקה אחזו במסורת זו באותה עת עשרות אלפי יהודים. מעניין לציין כנגדו את הרב משה בן דניאל טולידנו (תפ"ד-תקל"ג, 1724-1773), מגדולי חכמי מרוקו (שתקף את פסיקתו של ר' חיים בן עטר כנגד אכילת חגבים):

ולשמע אוזן שמעתיהו להרב המוסמך כמוה"ר חיים בן עטר ז"ל בספרו פרי תואר בס' פה, כתב שיטנה על יושבי המערב אשר מעולם אנשי השם שאוכלים החגבים והטיח

⁹ משנה, חולין ג, ו.

¹⁰ רמב"ם, הלכות מאכלות אסורות, א, טו.

¹¹ בבלי, חולין ס"ג, ע"ב.

¹² שם, ובמקום אחר פירש רש"י: "עוף שמסרו לנו אבותינו בטהור" (סב, ע"ב, ד"ה חזיה דדרסה ואכלה). והר"ן העיר: "ורבו שאמרו רבו צייד לאו רב בחכמה אלא בענין צידה ובקיאות עופות". הש"ך (יו"ד פב, ס"ק א) מוסיף: "ומכל מקום אם תלמיד חכם מעיד על עוף שמקובל הוא שטהור נאמן, ובפרט האידינג שאין לנו צייד אלא מסורת".

¹³ ערוך השולחן, יו"ד, סימן פ"ה.

דברים הרבה שאין ראויים ליאמר אפילו על בר בי רב דחד יומא, ואף כי לא איש כמוני
אענגו ואנכי לא אהיה אפילו כקטן שבתלמידיו מ"מ קנאת ה' צבאות תעשה זאת ועת
לדבר זכות על אבותי ואבות אבותי אשר היו מימי קדם מנהיגים את הדור ושמעם הולך
לכל המדינות הקרובים והרחוקים ובימיהם עלתה זאת **שהיו כל העולם** אוכלים
החגבים.¹⁴

דוגמא אחרת מופיעה אצל הרב אלעזר פלקלס מפראג (תקי"ד-תקפ"ו, 1754-1826) בעניין
מסורת אכילת עוף הפניניה, ואלה דבריו: "ומה שקורין פערלהינר לא שמעתי מעולם להתיר משום
פוסק",¹⁵ ואולם באותה עת בגרמניה ואף בפראג היו שאכלו פניניות.¹⁶

חוסר תקשורת בין קהילות היה בעבר חזון נפרץ וגרם לאי ידיעה של המסורות השונות. הסיבה
היתה פיזור האוכלוסייה היהודית על פני אזורים נרחבים והעדר קשר רציף ביניהם, לעתים
באותו חבל ארץ עצמו. למשל, כאשר נשאל במאה השבע-עשרה ר' שמואל אבוהב שפעל
בוונציה על כשרות ציפור השחרור (*Turdus merula*) על פי מסורת ליורנו, הוא ענה בתגובה
שלא שמע על כך.¹⁷ ר' יצחק לאמפרונטי (1679-1757), בעל "פחד יצחק", שפעל בעיר פרארה,
הזכיר את תשובתו של ר' שמואל אבוהב וממנה הסיק שה"מירלו" אינו כשר מפני שאין עליו
קבלה.¹⁸ למעשה היתה לעוף השחרור בליורנו מסורת כשרות ברורה כמו שהעידו רבנים
מאחרים ממנו.¹⁹

סיבות אחרות להעדר מסורת הן הכחדתו של בעל חיים או נדירותו, כדוגמת הטווס, שלא היה
שכיח בדורות האחרונים כעוף מאכל.²⁰ התפתחותה של תעשיית המזון בעשרות השנים
האחרונות והתפשטות השחיטה המרוכזת במשחטות גדולות הביאו לצמצום תופעת השוחטים
המקומיים ולהיעלמות מסורות רבות של עופות בר שנהגו לצוד למאכל (במגבלות ההלכתיות
שנועדו למנוע טרפות).

בעבר, היה הצייד אחד הגורמים להכחדתם של מיני בעלי חיים רבים ולהיעלמותן של מסורות.
היום דווקא חוקי הגנת הטבע המגבילים כמעט לחלוטין אכילת עופות בר כגון חגלה וקורא הם
הסיבות האפשריות לאיבוד המסורת עליהם. הגורם המנטאלי, תרבויות אכילה שונות ושינוי
טעמים של הצרכנים הם גורמים לא מבוטלים להפסקתן של מסורות רבות בדורות האחרונים.
השפעת החברה המערבית, המייצגת את תרבות השפע והקדמה בדורות האחרונים, חזקה מאוד

¹⁴ ר' משה טולידנו, **מלאכת הקודש**, ליורנו 1803, לפרשת שמיני.

¹⁵ ר' אלעזר פלקלס, **תשובה מאהבה**, ג, פראג תקפ"א, תשובה שכ"ח.

¹⁶ ראו תשובתו של הרב ד"צ הופמן, **מלמד להועיל**, ב, פרנקפורט תרפ"ז, סימן טו.

¹⁷ **דבר שמואל**, וינציה תס"ב (1072), תשובה קעד.

¹⁸ **פחד יצחק**, ו, ליק 1866, דף סז.

¹⁹ **מחזיק ברכה** על שו"ע יו"ד לסימן פב, ס"ק ו; י"מ כהן, **זבחי כהן**, ליורנו 1832, עמ' 12.

²⁰ ז' עמר, "כשרות הטווס", שנה בשנה, מג (תשס"ג), עמ' 203-210.

וקובעת גם את הנורמות של התרבויות ואת הסממנים החיצוניים והמהותיים (גם בשדה ההלכה) בכל קהילות ישראל באשר הן. הדבר מתבטא למשל בסגנון הלבוש ובמאכלים. העובדה שאכילת ארבה וחרקים בכלל או ציפורי שיר קטנות כגון דרורים אינה מקובלת כמעט בעולם המודרני בעל האוריינטציה המערבית גורמת גם למי שהיה מורגל או מעוניין בזה להימנע מכך כדי שלא להיראות חריג בחברה. כמובן, היחס לאכילת מזון כזה הוא סובייקטיבי, אך אצל אנשים שמאכלים כאלה אינם מקובלים עליהם עשוי גורם הדחייה להיפך לעיקרון הלכתי המושתת על איסור אכילת דבר שקץ או מיאוס.²¹

ראוי לציין שאבותינו חיו בצניעות וניצלו כל מאכל זמין כשר שהתורה התירה. למשל, אכילת ציפורי שיר כמו דרורים הייתה חלק מקובל (לכתחילה) בתפריט המזון של כל קהילות ישראל ומלבד צורך קיומי אף נחשבו מאכל תאוה. זה גם ההסבר הריאלי למצוות שילוח הקן.²² היום ב"ה אנו חיים בתנאי שפע, אך האם בשל כך פטורים אנו מלשמר מסורת אכילת דרורים רק משום שאיננו נוהגים עתה לאכול בעלי חיים קטנים? האם רשאים אנו להחליט מטעמים גסטרונומיים וריחוק אסתטי שאין בהם שיקולים הלכתיים עניינים מה ראוי לאכול ומה אינו ראוי למאכל? כידוע, מכות ארבה פקדו תכופות את המזרח התיכון בכל שנות ההיסטוריה האנושית (עד שנות החמישים של המאה העשרים) והסבו נזקים אדירים ליבול הארץ, גרמו רעב גדול ולעתים אף תמותה. פעמים שדווקא אכילת הארבה, אויבו של האדם, הצילה אותו מכליה, ולהלכה נפסק שיש לברך עליו, אף שיש בארבה קללה.²³ זאת ועוד, בקהילות צפון אפריקה ותימן, המשקפות את נורמות התרבויות הקדומות, נחשב הארבה מאכל שעולה על שולחן מלכים. ביוכל השנים האחרון נעלמה מכת טבע זו מאזורנו הודות להדברה יעילה שהושגה באמצעות שיתוף פעולה בין-לאומי. גידולו של הארבה במעבדות מחקר מוגבל ומותר רק על פי אישור מרשות הגנת הצומח (במשרד החקלאות). האם מובטח לנו שנפטרנו לחלוטין מעונשה של מכת הארבה? הזמן יוכיח (וסימן לכך היה מכת הארבה האחרונה שהגיעה לארץ ישראל בשנת תשע"ג). לצערנו, ישנן הרבה מחלות ומגפות שהאדם המודרני ביהירותו סבר שמיגר לגמרי, והנה הן שבות וחוזרות.

אולם מלבד הסיבות שנמנו לעיל, התהליכים שהתחוללו בארץ לאחר הקמת מדינת ישראל וגל העלייה שהגיע אחריה תרמו אף הם השתכחות מסורות. זכינו שמכל תפוצות הארץ הסתופפו יחדיו בני גלויות רבות המשמרות אוצר יקר של מסורות עתיקות, אך תהליך 'כור ההיתוך' לא פסח גם על עולם ההלכה. וכך הביאו פעילות דינמית ופעילות סבילה וצירוף של השפעות הדדיות לטשטוש ולהיעלמות של מסורות רבות. לא כך היה בעבר: ריחוק מרכזי התורה אלו מאלו, השפעות תרבותיות וחברתיות של הסביבה הנכרית ונדידת היהודים בגולה יצרו עולם בעל פסיקה מגוונת, שבו כל עדה וקהילה משמרת את מנהגיה הייחודיים. אבל בימינו קיימת מגמה של

²¹ מסורת העוף, עמ' 87, 216-221 ועוד.

²² ז' עמר, "שילוח הקן - מצוה אקולוגית", תחומין, כב (תשס"ב), עמ' 531-536.

²³ משנה, ברכות ו, ג.

האחדה (שיש בה גם צדדים חיוביים) הדוחקת מסורות ושיטות פסיקה של עדות מיעוט. למשל, אף ששיטת הרמב"ם נוהגת היום כפסיקה הלכתית יחידה ומחייבת רק בידי מיעוט יחסי (בעיקר אצל מקצת יהודי תימן), דומה שעדיין רבה חשיבותה לכלל ישראל ויש להעניק לפסיקת הרמב"ם צידוק ואווירה הלכתית תומכת. מתברר שדווקא שיטה זו עשויה לפתור בעיות רבות, כגון כשרות תרנגול הודו ושאר עופות טהורים שמוצאם בעולם החדש ושאינן להם מסורת עתיקה.²⁴ מכל הסיבות שנמנו (ומשילוב של כמה מהן) מצטייר תהליך של כמה שלבים עיקריים לאיבוד המסורת: (א) קיומה של 'קבלה' ומסורת אכילה פעילה. לעתים היא מבוססת על מסורת זיהוי קדומה. (ב) הפסקת אכילה מסיבות שונות למרות קיומה של מסורת תיאורטית בעל-פה או בכתב. (ג) ניוונה והשתכחותה של המסורת. (ד) יש שהיעדר מסורת מתפרש כמסורת של איסור, לפיכך, לפי שיטות אחדות, אי אפשר לקבל מסורת ממי שיש בידו.

כיצד משמרים מסורת?

בעבר הייתה מועברת מסורת מאיש לאיש באמצעות זיהוי פיזי ועדות שהעוף הוא טהור וידוע שהוא נאכל. מסורת שקיים חשש לאיבודה אפשר לשמר באמצעות פרסומה ושחיטה בפרהסיה, כפי שנהגו בציפור דרוך בכמה מקהילות גרמניה עד לשואה.²⁵ אפשרות אחרת לשימור פעיל של מסורת היא לקיים 'סעודות מסורת' כהלכה, ובהן יוגשו מאכלים ממיני עופות שיש עליהם מסורת ברורה תוך כדי לימוד הסוגיה.²⁶ כדי לקבע מסורת לדורות ולבסס את אמינותה רצוי לקבל את העדות בבית דין, אשר יגבה מסורת ויחקור את העד היטב. את גביית המסורת יש לתעד בכתב, לערוך פרוטוקול מסודר ולחתום על הצהרתה. רצוי לתעד את גביית המסורת באמצעים המודרניים שעומדים לרשותנו: הקלטה וצילום בווידיאו. הראשון שנקט שיטה דומה היה הרב יצחק בן מאיר (תק"מ-תרס"ט, 1780-1849), השוחט מליוורנו, שהביא בספרו 'זבחי כהן' את שמות העופות הטהורים באיטלקית כפי שהיו מקובלים בקהילות בתוספת איורי העופות. שיטה זו על-פי הרב שמואל דיסנגי, הרב הראשי של יהודי איטליה, מספיקה בשביל יהודי איטליה²⁷ אך עשויה להיות בעייתית לקהילות שבהן נקראים העופות בשמות אחרים. בעיה זו יכולה להיפתר בימינו כשניתן לקבע את המסורת במדדים

²⁴ A.Z. Zivotofsky and Z. Amar, "The Halachic Tale of Three American Birds: Turkey, Prairie Chicken and Muscovy Duck", *Journal of Halacha and Contemporary Society*, 46 (2003), pp. 81-103

מסורת העוף, עמ' 85-86.

²⁵ ז' עמר וא' זיבוטפסקי, "פרויקט שימור מסורת בעלי החיים הטהורים", המעין, מג/ב (תשס"ג), עמ' 36-40; ז' עמר, "בעקבות 'סעודת ההלכה'", על אתר, יב (תשס"ג), עמ' 112-109.

²⁷ R. di Segni, *Guida alle regole alimentari ebraiche*, Roma 1996, p. 26

מדעיים מדויקים ומוחלטים. ראשית, יש להשתמש במינוח המדעי (בלטינית) שבימינו הוא שם אוניברסלי. אמנם גם המינוח המדעי עשוי להשתנות, אולם בשילוב אמצעים חזותיים (הקלטה וצילום) אפשר לצמצם את סבירות הטעויות. עוד אמצעי שעומד לרשותנו היום הוא הגדרה גנטית, היינו זיהוי הקוד הגנטי (D.N.A) ברקמת העוף שיש עליו מסורת, ושימורו עומד לדורות הבאים. למרות החשיבות הרבה שמקנה היהדות האורתודוקסית בכללותה ל"שמירת המסורת", דומה שלא נעשה די בכל הנוגע לשימור מסורת הכשרות של בעלי החיים הטהורים שבימינו נתונים בקבוצת הסיכון של איבוד המסורת, כגון צבי, איל, יעל, חגלה, ארבה, פסיון, פניניה, ברבור, שלף בר, דרוו, תור, צוצלת ושאר יוני בר. לדבר זה משמעות מכרעת בעיקר לעופות ופחות לבהמות והחיות (ראו להלן). מאחר שהאנשים המחזיקים את המסורת על בעלי החיים הנזכרים מבוגרים מאוד, חובה לתעד היטב במידת האפשר ובהקדם את המסורת שבידם. כדי שגביית המסורת תהיה שיטתית, מהימנה ומתועדת כראוי, אין להותירה בידי יחידים.²⁸ לצערנו, רק בדור האחרון התעוררה המודעות לשימור המסורות, אף כי מה שנעשה עד כה הוא מאוחר מדי ומועט שאינו מחזיק את המרובה. ויזכרו לטובה הרב ד"ר י"מ לוינגר, הרב א' בן-דוד, הרב פרופ' ארי זיבוטספקי, ד"ר ארי גרינספן ועוד רבים אחרים שתרמו בעבודותיהם לשימור המסורת.

העברת מסורת

יש הבדל בין קבלה או העברה של מסורת ליחיד ובין העברה לרבים כקהילה. על היחיד נפסק בשו"ע:

מי שהוא ממקום שנוהגין איסור בעוף אחד, מפני שאין להם מסורת והלך למקום שיש להם מסורת יכול לאכלו במקום שהלך שם, ואפילו דעתו לחזור. ואם יצא ממקום שיש להם מסורת והלך למקום שאין להם מסורת מותר לאכלו.²⁹

סוגיית האפשרות של עברת מסורת מקהילה לקהילה נתונה לכאורה לפרשנות דברי הראשונים, כפי שכותב השו"ע: "אם שאר מקומות שאין להם מסורת יכולים לאכלו על סמך מקום שיש להם מסורת; יש מי שאוסר ויש מי שמתיר, ויש לחוש לדברי האוסר".³⁰ לאקטו של דבר, כמעט כל האחרונים חלקו על השו"ע בהבנתו שהרא"ש הוא המתיר (רא"ש, חולין פ"ג, סימן ס' [בעניין היחיד]; טור סימן פב, [בעניין הרבים]) ואילו הרשב"א הוא המחמיר (תורת הבית, בית שלישי). לדבריהם אין בין הרא"ש לרשב"א מחלוקת כלל.³¹ המסקנה היא שניתן לסווג את מעמד קיומה או היעדרה של מסורת לארבע קבוצות:

²⁸ ז' עמר וא' זיבוטספקי, "פרויקט שימור מסורת בעלי החיים הטהורים", המעיין, מג/ב (תשס"ג), עמ'

40-36.

²⁹ שו"ע, יו"ד פב, ד.

³⁰ שו"ע, יו"ד, פב.

³¹ ש"ך, ט"ז, פר"ח, פר"ת וערוך השולחן.

- (א) קיומה של מסורת (מסורת חיובית).
- (ב) היעדר מסורת - לא לאיסור ולא להיתר (מצב ניטרלי) - ניתן לקבל מסורת מקהילה שנהגו בה היתר.
- (ג) מסורת של איסור (מסורת שלילית) - קהילה כזו אינה יכולה לסמוך על קהילה שנהגו בה היתר.³²
- (ד) איסור האכילה מוטל בספק - מסורת ניטרלית או מסורת שלילית. ייתכן שהמחלוקת שמציג השו"ע בין הרא"ש לרשב"א היא בקבוצה זו.

החשיבות בשמירת מסורת כשרותם של בעלי חיים

שלא כמסורת הפרשנית, לא קיימת בין הפוסקים אחדות דעים בדבר החלת מסורת הלכתית על-ידי קבלה כתנאי מחייב על כל בעלי החיים. רוב הפוסקים סבורים שמסורת דרושה רק בעופות ולא בבהמות וחיות (שו"ע); יש הפוטרים דרישה למסורת בעופות אם ישנם סימני טהרה וברור שהעוף אינו דורס (שיטת רמב"י וכך משמע מהרמב"ם); יש המחייבים מסורת לעוף כתנאי יחיד ומחייב (רש"י והרמ"א); יש הדורשים מסורת לכל בעלי החיים (בעל ה'חיי אדם' והחזו"א).³³ אולם לכל הדעות שמירת המסורת היא הכרחית מצד ההלכה. דוגמא לכך היא מחקרנו על כשרות הג'אמוס, ששימש בסיס מידע לרב שלמה עמאר, הראשון לציון, להיתר רשמי שהעניק לבשר הג'אמוס ומוצריו בימינו. בפרויקט מחקר הלכתי זה נרשמו כמה הצלחות נוספות: יצירת מודל אידיאלי כיצד יש לשמר את המסורת שכלל כמה שלבים: מחקר היסטורי, גביית עדויות קבילות מבחינה הלכתית, שיתוף פעולה עם הגורם החקלאי והממשלתי ועם גוף כשרות מוסמך (במקרה דן הרבנות הראשית), בחינת הסוגיה ופסיקה בידי פוסק הלכה בעל שיעור קומה, בחינת בעלי החיים מקרוב בבית גידולו, בכלל זה שחיטה ובדיקה אנטומית על פי הקריטריונים ההלכתיים.³⁴ זאת גם דוגמא למחקר הלכתי בעל השלכות יישומיות וכלכליות ואנו מקווים ששיתוף פעולה כזה יוכל להניב בעתיד עוד מתן הכשר רשמי של בעלי חיים טהורים נוספים שהיו שכחים בסל המזון היהודי בעבר.

ההלכה אינה נקבעת רק על פי מציאות ונורמות עכשוויות, אלא יש לראות את התורה בפרספקטיבה היסטורית מאז ניתנה בסיני ועד סוף כל הדורות. כוח רב ניתן בידי פוסקי כל דור ודור להכריע ולהשפיע על ההווה³⁵ בלי לחוש ולחשוש שמא אינם ראויים להכריע בסוגיה זו. על דורנו אפוא מוטל לשמר את המסורת ולא לחסום בפני דור העתיד את האפשרות להכריע אם

³² ראו למשל מאמרנו בעניין "הפולמוס על כשרות החסידה (Ciconia) בימי הביניים", סיני, קכח (תשס"ב), עמ' קלה-קמו.

³³ ראו סיכום הדעות העיקריות לקריטריונים של כשרות העופות, **מסורת העוף**, עמ' 38-43.

³⁴ ז' עמר ו'א' זיבונטפסקי, "כשרות הג'אמוס", תחומין, כז (תשס"ז), עמ' 379-387.

³⁵ בבלי, ר"ה כה, ע"ב.

לאכול עוף כשר מסוים או לא. זאת ועוד, על פוסקי הדור מוטלת אחריות כבדה בבואם לפסוק בכשרותם של עופות. פסיקה לחומרה יתרה עלולה להשכיח מסורות מדורי דורות וליצור לאחר זמן יחס זלזול וביטול לכל מי שנוהג אחרת על פי המסורת שבידו מפי רבותיו, ונמצאנו מוציאים לעז על אבותינו. לבסוף יש לדבר ערך מצד לימוד תורה, ומצווה עלינו להבדיל בין הטמא לטהור, ואם נאסור לחלוטין מין בעל חיים שעל פי מקצת מסורות מהימנות הוא טהור, נמצאנו מביאים ח"ו להשכחת התורה ולסילופה.